

İSLAM HUKUKU'NDA ZEKÂTA KONU OLMASI AÇISINDAN MAL TANIMI*

Yusuf BALTA**

Öz

Dilciler mal kelimesi için “maruftur” demekle yetinmişlerdir. Kur’ân’ı Kerim ve Hadis’te mal kavramı, sözlük anlamı dışında hukuki ıstılahi bir anlama sahip değildir. Daha sonra İslam hukukçuları ıstılahî-tekni mal tarifi yapmışlar, bir şeyin mal sayılmasında asıl unsurun şer’ e göre helal sayılan ve yine şer’in muteber saydığı örfe göre belirlenen şeylerdir, demişlerdir. Kur’ân ve hadis’te umumi manada mal olabilecek her şeyi kapsayan “mal ve emval” kavramları kullanılmıştır. Emval kavramı da umumi manasıyla tüm malları ihtiva edecek anlamdadır. Klasik dönemde fakihler malı kendi dönemlerinde bilinen şeyleri kapsayacak şekilde çerçevelemişlerdir. Kendi dönemlerindeki bu çerçeve daha sonraki dönemler için sınırlandırıcı olmamıştır. Günümüz İslam hukukçuları ise bu minvalde tarihi süreci dikkate alarak, çağımızda şer’ e göre helal sayılan yeni mal çeşitlerini de bu kapsama dâhil etmektedirler. Bu manada yeni mal çeşitleri de zekâta tabi tutulacaklardır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mezhep, Zekât, Mal, Emvâl, Menfaat, Hak.

* Geliş Tarihi / Received Date : 10.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date : 29.06.2019

Bu makale “İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları” isimli doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, ybalta@artvin.edu.tr.

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5753-8341

DEFINITION OF GOODS IN TERMS OF BEING SUBJECT OF ISLAMIC LAW

Abstract

Linguists define the term of property as “maruf”. In the Qur’ân and Hadith, the concept of goods has no legal meaning other than the lexical meaning. Then Islamic jurists made a description of technical goods, they said that the main element in the counting of goods is the halal according to the sharia and determined according to the tacit (örf) which the sharia deems acceptable. In Qur’ân and hadith, the definition of property doesn’t exist, but for general meaning, it is used definitions covering all the properties and amwal. The definition of amwal is used to include all the meanings of property. In the classical period the goods are framed in such a way that they include things known during their period. They did not accept the conception of their own period as binding for later periods. Today’s Islamic lawyers take into consideration the historical process in this way and also consider the new types of goods and merchandise which considered to be lawful according to the sharia in our age. In this sense, new types of goods will be subjected to zakat (alms).

Keywords: Islamic Law, Sect, Zakat (Alms), Property, Properties, Benefit, Reality.

GİRİŞ

Mal kelimesi, nasslarda insanların sahip oldukları tüm mal varlığını ifade eden muhtevalı bir kavramdır. İslam hukukunda mülkiyet başta olmak üzere, zekât gibi mali ibadetlerle beraber, alış-veriş, eşya, menfaat ve hak gibi konuları ilgilendiren temel bir kavramdır. Klasik dönem fıkıh kitaplarında *mal* anlayışı, dönemlere göre revaçta olup mal denilen şeylerle tarif edilmiş ve muhtevası bu şekilde sınırlandırılmıştır. Bu durum o dönemin yaygın olan mal kalemlerini yansıtması açısından da önemlidir. Zâhiriler hariç, diğer mezhepler kendi dönemlerinin şartlarını mal anlayışı açısından yegâne dönem olarak ileri sürmemiş ve değişmez kabul etmemiştir.¹

Nasslarda çeşitli malları ifade etmek için kullanılan “hayr, rızk, arad, enam, zinet, kenz, bidaa, meta, taam, ganimet, semer, zeheb-fidda” gibi müteradif kavramlarda da, mal anlayışı bazı mallarla sınırlanmamıştır. Mal ve

¹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muḥallâ*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: İdâratü't-Tibâati'l-Münîriyye, 1968), 12: 4.

malla ilgili kullanılan bu müteradif kavramların manaları, bilineni ihtiva ettiği gibi, gelecekte ihdas edilecekleri de kapsayacak umûmîliktedir. Buna bağlı olarak malların vergilendirilmesi açısından, Rasulüallah döneminde var olan tüm mal çeşitleri zekâta tabi tutulmuştur. Daha sonra sahabe döneminden başlanarak Rasulüallah'ın nüfuz coğrafyasında olmayıpta döneminde zekatlandırılmayan bazı malların değer kazandığı görülmektedir. Yine Müslümanların yaşadığı bölgelerde olmayan bazı mal çeşitleri zaman içinde fetihlerle Müslümanların eline geçmiş veya tanınmıştır. Dolayısıyla zekatlandırılması gündeme gelmiş ve bunlardan meşrû-mütekavvim olanlardan zekât alınmaya başlanmıştır. Bazı şeylerde daha önce mal olma kıymeti kazanamadığından kullanılmazken, özellikle de sanayi devriminden sonra günümüze değin mal olma niteliği kazanarak mal sayılmış ve zekâta tabi tutulmuşlardır. Bu çalışmada, mal kavramıyla var olanın başlangıçtan günümüze geçirdiği kavramsallaşma merhalelerinin ne olduğunu tespitine katkı sunmak ve günümüzde zekâta ilgili yazılan eserlerdeki mal tarifi ve zekat malları arasındaki tenakuzlara işaret etmektir. Mesela Hanefiler'in menfaat ve hakları dışarda bırakan mal tarifleri verilirken; mal sayılan akarlardan sağlanan kira gelirleri ve telif hakları gibi menfaat ve haklar zekât malı olarak sayılmaktadır.² Bu aşamadan sonra mal anlayışının ne olması gerektiği konusunda düşünmeye kapı aralamaktır.

1. MAL KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

1.1. Mal Kavramının Sözlük Anlamı

Sözlükte, zenginleştirmek, maddi manadaki ihtiyacı karşılama anlamındaki “مول” “me_ve_le” fiil kökünden türemiş olan *el-mâl* “المال” kelimesi, eşya namına sahip olunan her şeydir. Cemisi “أموال” “*emvâl*” dir. Gerçekte altın ve gümüşe malik olmak anlamında iken daha sonra elde edilen ve ayn³ olan şeyler manasında kullanılmıştır. İnsanın tasarrufunda olan ‘ayn, menfaat, ağaç, arazi, hayvan ve ticaret malından şeylerin hepsine ıtlak olunan isme mal⁴ denilir. Kendisinde “bezl (harcama, mal feda etmek) ve men (biriktirme, harcamama ve herhangi bir tasarrufu engellemek)” gerçekleşir. Mal, insanların bazılarının veya

² Yusuf Karadavi, *Fıkhü'z-Zekât*, trc. İbrahim Sarmış (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984), 1: 133; Yaşar Yiğit v.dğr., *Zekat İlmihali* (Ankara: DİB Yay., 2011), 77.

³ “Ayn”: Dışarıda mevcut, muayyen, müşahhas olan şeydir. Bk. Ömer Nasûhî Bilmen. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kâimûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1968), 6: 11.

⁴ Mecdüddîn Muhammed b. Yakup Firûzâbâdî Şirâzî, *el-Kâimûsü'l-muhiit* (Mısır, 1980), 4: 52; Mahmud Abdurrahman Abdulmenâm, *Mu'cemu'l-Muştalâhât ve el-Fâdî'l-Fıkhiyye* (Kahire: ts.), 3: 194; Ali Şafak. *Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: 1995), 300; Hasan Hacak, “Mal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 461.

hepsinin iddihâriyle (saklama, biriktirme) edinmesiyle sabit olur.⁵ “*Hıyâzeti*” ve “*ihrâzi*”⁶ mümkün olup âdeten intifâ edilebilen (yararlanılabilen) her şeydir.”⁷ Mal aynı zamanda, eşyadan malik olduğumuz her şey olarak maruftur. Araplarda çoğunlukla deveye mal denir. Çünkü onlarda en çok bulunan devedir.⁸

İbn Hümam (ö. 861/1457), “*emval*” kavramıyla ilgili olarak, “zekât malı bizim örfümüzde, nakit ve ticaret malıdır”, şeklinde anlaşıldığını ifade etmiştir. Yine, “Ebû Muhammed’in malı, insanların mülk edindikleri dirhem, dinar, buğday, arpa, hayvan, elbiseler ve diğer benzer şeylerin hepsidir”, şeklinde açıkladığını belirtirken; Musannef’te de maldan, badiye ehlinin (çölde yaşayan) örfüne aykırı olarak saimelerin (senenin yarısından fazlasını otlaklarda geçiren hayvanlar) dışındaki şeyler kastedilmiştir. Onlara göre “النَّعَم” (neam) maldır. Mal bu kavramın kapsamına giren hayvanlardır. Göçebe olmayanlara (ehli hadâra) göre de malın muhtevası “النَّعَم” dışındaki şeylere verilen isimlerdir,⁹ diye söylemiştir. Yukarıdaki örnekler, farklı örf ve coğrafyalarda mal kavramının anlam yelpazesini zenginleştirdiğinin örnekleridir. Dolayısıyla mal kavramı, örneklerini verdiğimiz şekilde, anlamı sınırlandırılmayacak mahiyette zenginliğe sahip bir kavramdır.

Mecelle’de mal: “Tab-ı insanı mâil olupta vakti hâcet için iddihâr olunabilen şeydir ki menkûle¹⁰ ve gayrı menkûle¹¹ şâmil olur,”¹² şeklinde tarif

⁵ Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfû isticlâhâti’l-fünûn ve’l-’ulûm*, nşr. Ali Dahrûc (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996), 2: 1422.

⁶ “*Hıyâzet*”: El koymak ve istila etmektir. El konulan şey bir korunakta (hırz) olabilir ya da olmadan korunabilir. *Hıyâzet*, hırzdan daha umumdur. Fukahaya göre mülk/milk sebeplerinden biridir. Özel anlamıyla elde mevcut bir şeyde hak ve tasarruf sahibi olmak demektir. Malikler’e göre bir şey üzerindeki hâkimiyeti, güç ve kudreti isbat etmektir. Diğer fukahaya göre, teslim alma manasındadır. Bk. Nezih Hammâd, *İktisadi Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, trc. Recep Ulusoy (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 120.

⁷ Tehânevî, *Keşşâfû isticlâhâti’l-fünûn ve’l-’ulûm*, 2: 1422; Haydar Yardımcı, *İslam Hukuku’nda Rehnin Menfaatlerinden Yararlanmanın Hukuki Durumu* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 29.

⁸ Cemâluddîn Ahmed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “m-v-l” *Lisânü’l-’Arab*, (Beyrût: 1996), 4300; Firûzabâdî, *Qâmûsu’l-Muhîd*, 4: 52; Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en Nihâye fi Ğaribi’l-hadis ve’l-eser* (Beyrût: ts.), 4: 373; Tehânevî, *Keşşâf*, 2: 1422; Abdulmenâm, *Mu’cem*, 3: 194; Hacak, “Mal”, 461.

⁹ Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid İbn Hümâm, *Şerhü fethu’l-kadir ale’l-hidâye şerhi bidâyeti’l-mübtedâ* (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts.), 2: 208.

¹⁰ “*Menkul mal*”: Bir mahalden diğerine nakli mümkün olan şeydir ki nukûd (paralar) ve urûza (ticaret malları), hayvanât ve mekilât (hacim ölçüsü ile ölçülen mallar) ve mevzûnata (tartılabilen) şâmil olur. (*Mecelle*: 128 mad.). “*Emvâli menkule*”: Akâr dışındaki taşınır mallar. Bk. Bilmen, *Qâmûs*, 6: 9; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet yayınları, 1998), 289

edilmiştir. Mecellenin 126. maddesindeki mal tarifini tadil eden (1879) tarihli Osmanlı Usulü Muhakematı Hukuk Kanununun 64. maddesinde mal, “gerek ayan gerek menafi gerek hukuk olsun halk arasında tedavül eden şeylerdir,” şeklinde tarif edilmiştir.

Sözlük ve terim olarak mal, örnekler verilerek ‘ayn olan şeylerle ve bunların dışında kalan menfaat ve hakların anlaşılmasına delalet edecek manalarla tarif edildiği görülmektedir.

1.2. Kur’ân ve Sünnet’te Mal Kavramı

Mal kavramı, Kur’ân ve Hadis’te sözlük anlamıyla müfret-cemi “المال” “مال”¹³ olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda bunlar marife veya nekra “الأموال” “أموال” dırlar. Bu şekildeki kullanımlar, aşağıda izah edileceği üzere, mala ait birçok vasfın varlığını beyan etmesi açısından önemlidir.

Müfret kullanımında, âyet ve hadislerin kendi içlerindeki siyak ve sibaka bakıldığında, müfret olmasına rağmen “المال” kelimesinin çoğulu ifade eden cins anlamında kullanıldığı görülmektedir. Zekâtla ilgili hadislerde *mal* kavramı ya “المال” veya “أموال” şeklinde kullanılmış ya da *emval* “أموال” kavramıyla beraber doğrudan zekât alınan mallar sarih olarak zikredilmiştir.¹⁴

Kur’ân’da *mal* kavramı, insanların sahip oldukları tüm malları veya mülkiyeti belli olmayan malları ifade etmektedir. (el-Bakara 2/177, Hûd 11/29, el-Kehf 18/46, eş-Şura 26/88, el-Fecr 89/20) âyetler bu manada gelmiştir.¹⁵ Âyetlerde “أموال” kavramı, muzaf olduğunda malın mülkiyetini ifade edecek şekilde kullanılırken, “المال” şeklinde terkipsiz yalın olarak ise malın mülkiyetinin belli olmayanını ifade edecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶

Kur’ân’ı Kerim’de *mal* kavramı izafet terkibi içinde müfret halde “مال الله” “Allah’ın malı”¹⁷ ifadesiyle Allah’a; cemi olarak “شغلتنا أموالنا” “bizi meşgul etti,”¹⁸ ifadesiyle mal insana izafe edilmiştir. “O’nun malı” “ماله”, “onların malları”

¹¹ “Gayri menkul mal”: Akar denilen ev, dükkân, arsa gibi başka yere taşınması mümkün olmayan şey, taşınmaz şey. Bk. Bilmen, *Çâmûs*, 6: 10; Erdoğan, *Hukuk ve Fıkıh Terimler Sözlüğü*, 121.

¹² Ali Himmet Berkî, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâmı Adliyye)* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1979), mad: 126.; Bilmen, *Çâmûs*, 6: 8; Abdulaziz Bayındır, *İslam Muhâkeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1986), 40.

¹³ el-Kehf 18/146; eş-Şuarâ 26/ 88.

¹⁴ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbu'l-Emvâl*, nşr. Ebû Enes Seyyid b. Recep (Mısır: Dâru'l-Hedyi'n-Nebevî, 2007), 360.

¹⁵ Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1: 133.

¹⁶ Bk. el-Bakara 2/177; el-Kehf 18/46; el-Fecr 89/20.

¹⁷ en-Nûr 24/33.

¹⁸ el-Fetih 48/11.

“أَمْوَالَهُمْ” “sizin mallarınız” “أَمْوَالِكُمْ” ve “insanların malları” “أَمْوَالِ النَّاسِ” gibi¹⁹ tekil, çoğul ve topluluk ifade eden kelimelere muzaf olduğunda, mal insanlara izafe edilmiş ve tüm mal varlığı kapsayacak manada kullanılmıştır. Bu âyetlerde insanların sahip olduğu mallardan örnekler de verilerek infaktan bahsedilmiştir. “Allah’ın (cc) size verdiği malından veriniz”; “onların mallarından sadaka al” ve “onların mallarında bir hak olduğunu” bildiren ifadeler, zekât verilen belli malları ifade etmektedir. Âyetlerdeki bu durum, “mal” ve “emval” kavramlarının yalın ve terkiple kullanılması, sahip olunan her şeyi ihtiva eden geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğunu açıklamaktadır.

Mal kavramının farklı coğrafi bölgelerdeki yaşam tarzlarının mal anlayışına dolayısıyla mal kavramına farklı anlamlar kattığı ve farklı coğrafyalarda umumi anlamının yanında özel anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. (el-Fetih 48/11) “سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا” âyetlerde bahsedilenler daha çok bedevilerin develeridir. Ancak onların malları için “deve” kelimesi değil, daha umumi olan “emval” kavramı tercih edilmiştir. Bedeviler mal olarak sadece deveye sahip değillerdi. Ancak deve en gözde malvarlıklarıydı. Yine Mekkeli muhacirlerden bahseden (el-Haşr 59/8) âyette ise, muhacirlerin mallarından, onların ticaret malı ve nakit olan altın ve gümüşlerinden tek tek bahsedilmemiş, daha umumi bir kavram olan “emval” kavramı kullanılmıştır. “Bunu yapmazsanız Allah (cc) ve Resulü tarafından açılmış bir savaşla yüz yüze olduğunuzu bilin. Tövbe ederseniz ana mallarınız sizindir; ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz.” (el-Bakara 2/279) âyetinde geçen, “رُؤُوسٌ -رُؤُوسٌ أَمْوَالِكُمْ” kelimesi ile “أَمْوَالٌ” kelimesinin isim tamlaması şeklindeki karşılığı Türkçe’ye, “sermaye/anapara”²⁰ şeklinde tercüme edilebilir. Sermaye, gelir elde etmek üzere bir ticari teşebbüs ya da ortaklığa konulan para ya da mala denir.²¹

Kur’ân’ı Kerim’de olduğu gibi, Sünnet’te de mal kavramı, aynı anlam zenginliğine sahiptir. Mana bakımından benzer özellikleri taşımaktadır. Kur’ân’daki gibi, mallar anlamında, hem umumi hem de hususi mana ifade edecek şekilde kullanılmıştır.²² Ebû Ubeyd’in (ö. 224/838) rivâyet ettiği gibi,

¹⁹ Bkz. el-Bakâra 2/188, 261, 262, 264, 274, 279; en-Nisâ 4/24, 29; et-Tevbe 9/34, 103; er-Rûm 30/39; el-Ahzâb 33/27; ez-Zâriyât 51/9; el-Haşr 59/8.

²⁰ Erdoğan, , *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 337.

²¹ Servet Bayındır, “Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıkların Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkhî Tahlili,” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2005): 60.

²² el-Bakara 2/177, 188, 261-267, 274, 279; en-Nisâ 4 / 24,29; et-Tevbe 9/34,103; el-Kehf 18/46; en-Nûr 24/33; eş-Şuarâ 26/88; er-Rûm 30/39; el-Ahzâb 33/27; ez-Zâriyât 51/19; el-Fecr 89/20.

Medineliler'in örfünde Rasulüallahın döneminde "emvâl" "أَمْوَالٌ" dendiğinde, hadislerden anlaşılan, hayvancılık, tarım arazisi ve ürünleridir.²³

Hadislerde malların kendileri sosyal hayattaki intifâ ve haklara konu olmaları bakımından vurgulanmaktadır. Mesela: Rasulüallah'ın, "kişinin atı ve kölesinde bir hak (zekât) yoktur", "infak edilen en hayırlı dirhem in aileye infak edilen dirhem olduğu", "malları çok olanların, mallarının hakkını vermemesinden dolayı hüsranda olduğu ve hakkının verilmesinin"²⁴ buyrulduğu hadisler, bu durumu açıklamaktadır. Yine ticaret malı için *mal*, *met'a* ve *sil'a* kelimelerinin aynı anlamda kullanıldıkları görülmektedir.²⁵

Hadisler'de *mal* kavramının Kur'ân'daki gibi, aynı anlam zenginliğine sahip olduğu, mal örneklerinden anlaşılmaktadır. Ziyad b. Hudayr şöyle dedi: "Hz. Ömer beni, Beni Tağlib Hıristiyanlarına gönderdi. Onların mallarından "أَمْوَالِهِمْ" yirmide bir (1/20) oranında vergi almamı emretti. Benim, bir Müslümandan ve haraç vergisini ödeyen bir zimmîden onda bir vergi almamı yasakladı. Yahya, burada ravinin Müslüman sözü ile gayri Müslimlerden (Beni Tağlib'den) Müslüman olmuş bir kimseyi kastettiğini sanıyorum, dedi. Çünkü O, Beni Tağlib Hıristiyanlarına gönderilmişti. "Harac vergisini ödeyen bir zimmî" sözü ile de zimmîlerin hayvanlarından ve ziraat ürünlerinden vergi alınmamasını kastettiğini sanıyorum. Beni Tağlib ise böyle değildir; onlardan haraç alınmadığından, onların bu sayılan mallarından vergi alınması konusunda böyle bir antlaşma yapılmıştır".²⁶ Yahya b. Âdem'in belirttiği gibi bu rivâyette "emval" kavramıyla ticaret malları ve hayvanlar kastedilmektedir.²⁷ Konu ile ilgili diğer hadisler her türlü malı ihtiva edecek anlamda kullanılmıştır. Âyetlerde geçen mal kelimesinin anlamıyla da örtüşmektedirler.

Câbir (r.a.) hadisinde "köle", mal olarak ifade edilmiştir. Ebû Zer' (r.a.) hadisinde ise Kur'ân-ı Kerim'de "enam" kavramıyla tabir olunan deve, sığır ve koyun gibi hayvanlar, emval kavramıyla zikredilmiştir. Hz. Ebû Bekir, "ridde" (dinden dönme, rivâyette "kefere" fiili geçmektedir.) savaşlarının gerekçesini açıklarken zekâtın malın hakkı olduğunu, "Allah Rasûlü'ne verdiğimiz bir

²³ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l Emvâl*, 418; Celal Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi* (İstanbul, Şâmil Yayınları, 1984), 32.

²⁴ Müslim, "Zekât", 8, 38.

²⁵ Müslim, "Müsâkât ve'l-müzâr'at", 5.

²⁶ Yahya b. Âdem el Kureşî, *Kitâbu'l-Harâc*, trc. Osman Eskicioğlu (İzmir: 1996), 32; Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ* (hadis no: 19278) 9/218; Beyhâkî, "Şuûbu'l-Îmân", 3/197; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/561 (بعثني عمر إلى نصارى بني تغليب امرني أن اخذ نصف عشر أموالهم); Bkz. Müslim, "Zekât", 35, 38; Buhârî, "Zekât", 1; Tirmizî, "Zekât", 2; Müslim, "Zekât", 55; Müslim, "Zekât", 13.

²⁷ Bk. Müslim, "Zekât", 35, 38;

dişi oğlağı (yânî umûmî olarak zekâtı) benden men' ederlerse, bu zekâtı men' etmek suçundan dolayı onlarla muhakkak harb ederim,” diyerek mal kavramıyla, malların zekâtını, bir hayvanı örnek vererek zikretmiştir.²⁸

Ayet, hadis ve sahabe kavillerinde “mal” ve “emval” kavramları zekat konusunu ilgilendirsın ilgilendirmesin her tür malı çeşitleriyle kapsayacak şekilde kullanılmışlardır. Zekât ve infak mevzularına temas eden âyet ve hadislerde genel olarak *emval*²⁹ kelimesinin kullanıldığı geçmiştir. Bu kelime çoğuldur. Usulcülere göre tekil ve çoğul kelimeler, istiğrak ve şumül bildiren “lam”ı tarifle veya muzafla muarref hale getirildiği zaman, umum ifade eder ve tahsis olmadığı sürece tüm efradını cem eder.³⁰ “خذ من أموالهم صدقة” (اموالهم) isim tamlaması muzaf cemidir. Bu yapı zekat alınması gereken bütün malları ihtiva etmektedir.³¹ Zikredilen âyet ve hadislerde genel olarak “emval” (mallar) kelimesi cem'i-marife ve muzaf olarak kullanıldığından tüm malları kapsamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir malı bu umumun kapsamından çıkarmak için başka bir delil yani nass gerekmektedir. Haram ve temiz (tayyib) olmayanlar dışında, belli bir malın veya belli bazı malların, mal olmadığına ve zekâta tabi olmadığına dair naslar, dil ve muhteva bakımından sınırlayıcı değildir. Örneğin zeytinde, balda veya elmada zekâtın olmadığını belirten herhangi bir hadis yoktur. Bu konuda sadece iki hadis vardır. Biri “Müslüman'ın kölesi ve atında zekât yoktur,”³² diğeri de “Yeşilliklerde zekât yoktur,”³³ hadisleridir. Bu iki hadisten birincisi temel ihtiyaçlarla ilgili olduğundan; ikinci

²⁸ “Ebû Hureyre (ra) şöyle demiştir: “Rasûlullah vefat ettiği zaman, Ebû Bekir halîfe olunca Arab kabilelerinden bâzıları küfre dönerek, tekrar kâfir olduklarında (onlara karşı ordu sevkine giriştiğinde) Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e hitaben: İnsanlara karşı nasıl savaşırsın. Allah Rasulü, ben insanlar Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Kim böyle yaparsa, malını ve canını benden hakkıyla korumuştur. Hesabı Allah'a kalmıştır, buyurmaktadır. Ebû Bekir'de Ömer'e cevaben: Allah'a yemîn ederim ki, ben namaz ile zekâtın arasını ayıran kimselerle muhakkak harb ederim. Çünkü zekât, mâlî bir hakktır. Allah'a yemîn ederim ki, bunlar Allah'ın Rasulü'ne vere geldikleri bir dişi oğlağı (yani umûmî olarak zekâtı) benden men' ederlerse, bu zekâtı men' etmek suçundan dolayı onlarla muhakkak harb ederim, dedi. Bunun üzerine Ömer: Vallahi bu mürtedlerle harb edilmesi hakkındaki hüküm, Allah'ın Ebû Bekir'in göğsünü, gönlünü açıp genişletmiş olmasındandır. Ben bu sayede onlarla harb etmenin hakk olduğunu öğrendim, dedi.”Bk. Buhâri, “Zekât”, 1.

²⁹ Mehmet Erkal, “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 97.

³⁰ Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 1: 151; Muhammed b. Muhammed el-Gazzali. *el-Müstaşfâ fi 'ilmi'l-uşûl* (İslam Hukuk Metodolojisi), trc. H. Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik), 2: 93-94; Vehbe Zuhaylî, *Uşûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî* (Dimeşk: 1986), 2: 245-247; Şâbân, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: 1990), 346.

³¹ Şâbân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 295.

³² Müslim, “Zekât”, 2.

³³ Tirmizî, “Zekât”, 13.

hadiste sahih ve hasen derecesine ulaşmayıp zayıf olduğundan bu konunun delili olamayacağı fukaha tarafından belirtilmiştir.³⁴ Neticede bazı mallarda zekatın olmadığını bildiren rivâyetler o dönemlerde bu mallarda zekatlandırmayı gerektirecek bir değer olmadığını göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde rivâyetlerde zikredilen mal çeşitlerinin bazıları -atlar ve ticareti yapılan taşlar³⁵ gibi- zekatlandırılmıştır.

Kur'ân ve Sünnet'te sıkça geçen *mal* kelimesi sözlük anlamıyla özel mülkiyeti, servet ve zenginliği ifade edecek bir içerikle kullanılır. Nasslarda geniş kapsamlı ve açık bir anlama sahip olan *mal* kelimesinin fıkhıdaki terim anlamı aynı ölçüde kolay ve açık değildir. Bu durumun temelinde, fıkıh ekollerinin mezhep prensipleri dolayısıyla *mal* kelimesine yaklaşımlarının farklı olması ve teknik anlamda *mal* anlayışıyla, gündelik dildeki *mal*'ın her zaman örtüşmemesi yattığı düşünülebilir.³⁶ *Mal*'ın tariflerini daha çok dilbilimcilerin sözlüklerinde bulmaktayız. İlk dönem fukaha da müstakil *mal* tarifi yapmaktan ziyade, *mal*'ı ilgilendiren konularda kendi usulleri çerçevesinde *mal*'ın vasıflarını saymışlardır. Daha sonrakiler ise öncekilerin yaklaşımına bağlı olarak tarifler yapmışlardır. Dolayısıyla ilgili mezhebin *mal* yaklaşımını baştan itibaren bu şekilde tespit etmek mümkün olmaktadır. Fıkıh ıstılahları sözlüğü sahibi lügatçilerinde, takip ettikleri mezhebin *mal* anlayışını yansıttıklarını görmekteyiz. Mesela Tehânevî (ö. 1158/1745), Hanefiler'in³⁷; Firuzabâdî (ö. 817/1415), Şafiler'in³⁸ *mal* anlayışlarını sözlüklerinde yansıtmışlardır.

2. FAKİHLERE GÖRE MAL

Sözlükte *mal*, ayn'dan malik olunanlardan, deve, sığır, at ve koyuna; insanın tasarrufunda olan ayn, menfaat, ağaç, arazi, hayvan ve ticaret malından hepsine ıtlak olunan şeyler³⁹ ile kendisinde "bezl ve men" in gerçekleştiği şeylere *mal* dendiği⁴⁰ başta belirtilmişti.

³⁴ "Yeşilliklerde sadaka yoktur," hadisini Tirmizî, sened bakımından, tenkit etmiş ve hadise zayıf demiştir. Tirmizî bu hadis hakkında şöyle der: "Bu hadisin isnadı sahih değildir ve bu konuda Resûlullah'tan sahih bir isnatla bir şey gelmemiştir. Bu hadis ise Musa b. Talha'dan mürsel olarak rivâyet edilmiştir. Bu hadisin senedindeki Hasan b. Umâre'de zayıf bir ravidir," demiştir. Bk. Tirmizî, "Zekât", 13. "Mürsel hadis": Fukahâya göre, senedinin tamamı ya da sonuncu kısmı düşürülmüş olan ve Rasûlüllâh'a isnat edilen hadistir. Bk. Bilmen, *Çâmûs*, 1: 28; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 337.

³⁵ Yahyâ b. Âdem, *Kitâbu'l-Ĥarâc*, h. no: 69. "ليس في حجر زكاة الا ما كان في لتجارة"

³⁶ Hacak, "Mal", 27: 461.

³⁷ Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1422.

³⁸ Firûzabâdî, *el-Kâmûsü'l-muĥîṭ*, 4: 52.

³⁹ Firûzabâdî, *el-Kâmûsü'l-muĥîṭ*, 4: 52; Abdulmenâm, *Mu'cem*, 3: 194; Hacak, "Mal", 27: 461.

⁴⁰ Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1422.

Mal, İslam Hukuku'nda mülkiyet başta olmak üzere aynı hakların⁴¹ ve zekât, fıtır sadakası ve kurban gibi ibadetlerin, alışveriş gibi muamelelerin konusu olan temel bir terimdir. Bir şeyin mal sayılması, onun aynı haklara konu olabilmesi ve üzerinde her türlü hukuki tasarrufun yapılabilmesi anlamını taşır. Nelerin aynı haklara konu olabileceği ve hangi nesne ve şeyler üzerinde hangi hukuki işlemlerin yapılabileceği, İslam Hukukçuları arasında tartışılmıştır. Bu durum malın fıkıhın tarihi sürecinde farklı şekillerde tarif edilmesine sebep olmuştur.⁴² Fıkıh, malı ilgilendiren fikhî mevzularda, meselelerin hallini bu tariflere uygun olarak temellendirmeye çalışmışlardır. Tarihi süreç, mezheplerin mala müteallik meselelerdeki içtihatlarının, teori ile pratiğin, mal tariflerindeki isabetliliğini ve tadil edilmesi gereken noktalarını da ortaya çıkarmıştır. Tanımların sosyal hayata uygulanmasındaki isabet nispetine göre, bazı hukukçular birtakım yeni içtihadî meselelere göre malın tarifinde değişiklik yapmışlardır. Bu durumu ilk ve sonraki dönemlerde telif edilmiş fıkıh kitaplarının zekât bölümlerinin başlıklarından, zaman içerisinde yapılan muhteva değişikliklerini gözlemleyerek takip etmek mümkündür.⁴³ Mesela, zekat verilecek mallar arasında son dönem çalışmalarda apartman ve fabrika gibi gelir getiren akarlar, serbest meslek ve işçi gelirleri, telif hakları, hisse senetleri ve petrol gibi madenler yer almaktadır. İlk dönem kaynakların zekât başlıklarında bunlar yer almamaktadır.⁴⁴

⁴¹ "Aynı hak": Bir şahsa bir nesne üzerinde doğrudan doğruya hâkimiyet sağlayan ve bu sebeple herkese karşı dermehan edilebilen haklardır. Bk. M. Kemal Oğuzman, Özer Seliçi, *Eşya Hukuku* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982), 4.

⁴² Hacak, "Mal", 27: 461.

⁴³ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, trc. Ahmet Efe v.dğr. (İstanbul: Risale, 1990), 3: 354; Mehmet Bayraktar, *Türkiye'de Zekât Potansiyeli Tarım ve Hayvancılık* (İstanbul: İFAV, 1987), 98; Zekatla ilgili klasik kaynaklardan Mergınani'nin "Hidaye" adlı kitabının "Kitabuz Zekât" 476. sayfalarında şu alt başlıklar yer almaktadır: 1-Saimelerin Zekâtı babı: a)Develer b) Sığırlar c) Koyunlar d) Atlar, 2- Malların Zekâtı babı: a) Gümüş b) Altın c) Ticaret malları (uruz), 3-Aşır uğrayan kimseler hakkındaki bab, 4-Maden ve rikaz babı, 5-Ekin ve meyveler babı olmak üzere beş başlıktan ibarettir Bk. Mergınani, *el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, (Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Erkâm, ts), 2-3:, 116-132; Günümüz kaynaklarından Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) "*İlmihal I*"de, sekizinci bölüm "Zekât" başlığı altında Zekât mallarıyla ilgili şu başlıklar yer almaktadır: A) Altın Ve Gümüş a)Mübadele aracı olması bakımından nakit veya külçe altın ve gümüş b) Altın ve gümüşten yapılmış zinet eşyaları c) Madeni ve kağıt paraların zekâtı, B) Ticaret Malları, C) Toprak Ürünleri, D) Bal Ve Diğer Hayvan Ürünleri, E) Madenler Ve Deniz Mahsülleri a) Rikaz b) Madenler c) Deniz ürünleri, F) Hayvanlar a) Develerin zekâtı b) Koyunların zekâtı c) Sığırların zekâtı d) Atların zekâtı, G) Sınai Servet, Yatırım, Üretim Ve Araçları, H) Bina Ve Nakil Vasıtaları Gibi Gelir Getiren Mallar, I) Maaş, Ücret Ve Serbest Meslek Kazançları, J) Hisse Senedi gibi başlıklardan oluşmaktadır Bk. Mehmet Erkal v.dğr. *İlmihal I* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 1: 441-464. Bu iki kitaptaki başlıklar zekât mallarının farklılaşmasıyla ilgili olarak klasik dönemle günümüz arasındaki benzerlik ve farklılıkları göstermesi açısından önemlidir.

⁴⁴ Karadâvî, *Fıkhu'z-Zekât*, 1: 14,15; Zuhaylî, *Fıkhu'l-İslâmî*, 3: 353.

Mülkiyet konusunda çalışma yapmış olan Fahri Demir'inde belirttiği gibi, mal kavramıyla, nelerin mal olduğu kanunlarda belirlenen sistemlerde, nelerin mal sayılacağı ve mallar üzerinde ne tür hakların söz konusu olacağı da belirlenmiştir. Bu durum yasamanın (teşrî) konusu iken, malî kanunla tarif etmeyen sistemlerde ise bu durum içtihat konusudur. İslam Hukuku'nda mallar tamamen teşrî ile belirlenmemiş, örneklerle umumi sınırların belirlendiği hatlar çizilmiştir. Buna göre İslam Hukuk sisteminde nelerin mal sayılacağı ve hangi malların haklara ve zekâta konu olabileceği meselesinin Kur'ân ve Sünnet'in işaret ettiği şekilde içtihat meselesi olduğu nasslardan anlaşılmaktadır.⁴⁵ Bu itibarla İslam hukukçularına göre, her devirde, değişen zaman ve gelişen teknik sebebiyle yararlanma (intifa) ve edinmeye konu (temevvil) olabilecek yeni mallar içtihat yolu ile hukuki muamelelerin konusu olabilecektir.⁴⁶ Ancak, günümüzde yapılan mal tarifleri, değişen zaman ve gelişen tekniklere uyumlu yapılmaya çalışılsa da, bunlar ilmi ve akademik çalışmalar içinde istisna gibi kalmakta, uygulamaya dönük tavsiyelerde mütekaddimûn hukukçuların tarifleri ön plana çıkarılmaktadır. Bu durumun resmi bir kanun olan Mecelle'nin mal tarifine de yansıdığı görülmektedir. Mecelle 126. maddeye göre mal: "Tab-ı insanı mâil olupta vakti hâcet için iddihâr olunabilen şeydir ki menkûle⁴⁷ ve gayrı menkûle⁴⁸ şâmil olur,"⁴⁹ şeklinde tarif edilmiştir. Mesela: Hanefiler menfaati mal saymazken, icare akdiyle elde edilen menfaati bu durumdan istisna saymışlardır. İcâre akdinde menfaati mal gibi kabul edip üzerine akit yapmayı caiz görmelerine⁵⁰ ve Mecelle'nin hazırlanmasından önce İbni Abidin'in, "İnsan dışındaki her şeyin mal olabileceğini ifade etmesine rağmen, Mecelle'nin 126. maddesinde Hanefiler'in mefaati mal saymayan tarifi yer almaktadır. Daha sonra Mecelle'yi tadil eden (1879) tarihli Osmanlı Usulü Muhakematı Hukuk Kanununun 64. maddesinde mal, "Gerek ayan gerek menâfi gerek hukuk olsun halk arasında tedavül edile gelen şeyler alelîtlak mal sayılır", şeklinde

⁴⁵ Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı* (Ankara: 1988), 21.

⁴⁶ Ali el Hafif, *el-Mülkiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye mea mukârenetihâ bi'l-ğavânini'l-vâğiye* (Mısır: 1969), 13; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukuku'nda Ahkâm'ın Değişmesi* (İstanbul: 1990), 134; Jale G. Akipek, *Türk Eşya Hukuku* (Ankara: 1972), 1: 37 vd.

⁴⁷ "Menkul mal": Bir mahalden diğerine nakli mümkün olan şeydir ki nukûd (paralar) ve urûza (ticaret malları), hayvanât ve mekilât (hacim ölçüsü ile ölçülen mallar) ve mevzûnata (tartılabilen) şâmil olur. (Berki, *Mecelle*, mad. 128). "Emvâli menkule": Akâr dışındaki taşınır mallar. Bk. Bilmen, *Kâmûs*, 6: 9.; Erdoğan, *Hukuk ve Fıkıh Terimler Sözlüğü*, 289.

⁴⁸ "Gayrı menkul mal": Akar denilen ev, dükkân, arsa gibi başka yere taşınması mümkün olmayan şey, taşınmaz şey. Bk. Bilmen, *Qâmûs*, 6: 10.; Erdoğan *Hukuk ve Fıkıh Terimler Sözlüğü*, 121.

⁴⁹ Ali Haydar, *el-Mecmea'tü'l-cedide* (İstanbul: Dersâadet, 1332), 138; Berki, *Mecelle*, mad. 126; Bilmen, *Kâmûs*, 6: 8; Abdulaziz Bayındır, *İslam Muhâkeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1986), 40.

⁵⁰ Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkâm* (İstanbul: 1330), 1: 795.

Mecelle'nin 126. maddesindeki mal tarifini tadil etmiştir. Ayrıca kısmet akdinde, maksum'un (taksime konu olan mal) 'ayn' olması şarttır, denilmektedir. Ancak aynî taksimin mümkün olmadığı, mümkün olsa da önemli değer kaybına sebep olduğu ve hiçbir paydaşın taksimi talep etmediği durumlarda başvuru muhayee'de menfaatlerin taksimi söz konusudur. Dolayısıyla kısmetin mahalli sadece aynî mallar değil, aynî mallarla menfaatlerdir.⁵¹ Bu tadilatlarla rağmen, mal anlayışındaki bu içtihadı değişim son dönemlerde mali meselelerin çözümleriyle ilgili çalışmalara yansımamaktadır. Lisansüstü çalışmalarda da, Hanefiler'in mal tarifi olarak Mecelle'nin 126. maddesindeki tarif verilirken, Mecelle'nin 126. maddesindeki bu tarifi tadil eden Osmanlı Usuli Muhakematı Hukuk Kanununun 64. maddesi dipnotlarda yer almaktadır.⁵² Bu tadil maddesinin, 126. madde de ki mal tarifinde neyi tadil ettiği ve onun yerine neyi ikame ettiği belirtilmemektedir. Diğer taraftan da Hanefi hukukçuların daha kapsamlı mal tarifi için şu tarif verilmektedir. "Hıyâzeti" ve "ihrâzı"⁵³ mümkün olup âdeten intifâ edilebilen (yararlanılabilen) her şeydir,"⁵⁴ şeklinde bir tarif verilmektedir. Bu tarif Hanefilerin tarifi olarak verilmiş olmasına rağmen, Mustafa Ahmet Zerkâ'nın (ö. 1907-1999) "el Fıkhü'l- İslâmî fî Sevbihil Cedîd" adlı eseri dipnot olarak verilmiş,⁵⁵ fakat hangi Hanefi Hukukçunun tarifi olduğu belirtilmemiştir. Zerkâ ise bu tanımı, "Fethul Kadir'in" "Şirket" bölümünden almıştır. Aynı çalışmada malın "hiyâzet ve ihrâz imkânı" ise şu şekilde açıklanmaktadır: "İlim, sıhhat, şeref, zekâ gibi hiyâzeti mümkün olmayan manevi şeyler, hava, güneşin sıcaklığı, ayın ışığı, gibi tahakkümü mümkün olmayan şeyler mal sayılmaz"⁵⁶, denilerek mal "ayn" olan şeylerdir düşüncesine yeniden dönülmüştür. Tezde, Mecelle'nin 126. maddesini tadil eden "Osmanlı Usuli Muhakematı Hukuk Kanununun" 64. Maddesi dipnot olarak zikredilmiş ancak, üzerinde herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere mütekaddimûn hukukçularının yaklaşımını önceleyen bu bakış açısı, zamanın değişmesiyle

⁵¹ Orhan Çeker, *İslam Hukuku'nda Akitler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 154.

⁵² Haydar Yardımcı, *İslam Hukukunda Rehnin Menfaatlerinden Yararlanmanın Hukukî Durumu* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 30.

⁵³ "Hıyâzet": El koymak ve istila etmektir. El konulan şey bir korunakta (hırz) olabilir ya da olmadan korunabilir. *Hıyâzet*, hırzdan daha umumdur. Fukahaya göre mülk/milk sebeplerinden biridir. Özel anlamıyla elde mevcut bir şeyde hak ve tasarruf sahibi olmak demektir. Malikiler'e göre bir şey üzerindeki hâkimiyeti, güç ve kudreti isbat etmektir. Diğer fukahaya göre, teslim alma manasındadır. Bk. Nezih Hammâd, *İktisadi Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, trc. Recep Ulusoy (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 120.

⁵⁴ Mutafa Ahmet Zerkâ, *el Medhalü'l-Fıkhü'l-Âmira* (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2004), 1: 351; Yardımcı, *İslam Hukuku'nda Rehnin Menfaatlerinden Yararlanmanın Hukukî Durumu*, 29.

⁵⁵ Zerkâ, *el Medhalü'l-Fıkhü'l-Âmira*, 3: 100.

⁵⁶ Yardımcı, *İslam Hukuku'nda Rehnin Menfaatlerinden Yararlanmanın Hukukî Durumu*, 30.

ortaya çıkan hakların ve menfaatin tamamen mal sayılması gibi, yeni meselelerin çözümünde çelişkiler meydana getirmektedir.

Yunus Vehbi Yavuz, “İslam’da Zekat Müessesesi” kitabında mal tarifi konusunda, Yusuf el-Karadavi’nin “Fıkhü’z-zekat”ındaki aynı cümleleri kullanarak, “bizim tercihimiz Hanefiler’in tarifinin, Arap lügatlerinin zikrettiği lügat manasına daha yakın olması bakımından en doğru bir görüş olduğudur. Zekâtla ilgili hükümlerin tatbiki bakımından en uygun manada budur,” diyerek tercihlerini Mecelle’nin 126. Maddesinden yana yapmışlardır. Yine âyet ve hadislerde malın mutlak olarak zikredildiğini, zekata tabi bütün malları içine aldığı ancak, elde edilme imkanı olupta henüz elde edilemeyen varlıkların maldan sayılmayacağını belirtmişlerdir.⁵⁷

Günümüzün önemli İslam hukukçularından Hayrettin Karaman’ın “Mukayeseli İslam Hukuku” adlı eserinde, malın, Mecelle 126. maddesindeki tarifi verildikten sonra, mal sekize taksim edilmektedir. Sekizinci olarak da mallar “maddi ve manevi mal”, diye ayrılmaktadır. Ardından İslam hukukçularının malları maddi ve manevi diye ayırmadıkları, malların “maddi ve manevi mallar” şeklindeki taksim, İslam Hukuku’nun dışındaki hukuklarda görüldüğünü söylemektedir. Bu hukukların manevi malı, hariçte fiziki varlığı bulunmamakla beraber, insanın malvarlığı ve serveti içinde yer alan mallar olduğu şeklinde ifade etmiştir. Şahsi ve ayni haklar, menfaatler, telif hakları, sanat eserleri ve buluşlarla ilgili haklar, ticari unvanları kullanma hakları vb. bu tür mallar içinde yer almaktadır. Bu taksimin İslam Hukuku’ndaki mal anlayışına uygun düşmediği, fıkıhçıların mal ve mülkü birbirinden ayırdıklarını, hak ve menfaatleri mülk içinde değerlendirmelerine rağmen, mal saymadıkları ve bazı istisnalar dışında akit mevzu yapmadıkları söylemektedir. Bunlar söylenirken, bunu yapan fıkıhçıların “kendi zamanlarının şartları” gereği bu şekilde yaptıklarının kaydı da konulmaktadır.⁵⁸ Hâlbuki Kâsânî (ö. 587/1191) gibi bazı Hanefi hukukçu ve son dönem araştırmacıların eserlerinde -zekât malları başlıkları kapsamında örneklerini yukarıda verdiğimiz- menfaat ve haklar mal kavramı içinde zikredilmektedir.⁵⁹ Yine “Manevi mal denilen menfaat ve haklar, mal sayılmaktadır”, denildiği halde bir tercihte bulunulmamıştır.

⁵⁷ Karadavi, *Fıkhü’z-zekât*, 1: 153; Yunus Vehbi Yavuz, *İslam’da Zekât Müessesesi* (İstanbul: Çığır yayınları, 1977), 153-54.

⁵⁸ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz yayınları, 1999), 3: 12-22.

⁵⁹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ’i u’ş-şanâ’i fi tertîbi’ş-şerâ’i* (Beirut: Dâru’l-kütübü’l-ilmîyye, 2003), 6: 42 ve 7: 385; Mecelle 126. maddeyi tadil eden, Osmanlı Usûli

Zahiriler ve bazı müstakil görüş sahibi âlimler hem mal tariflerini hem de zekât malının kapsamını Sünnet'teki mal tarifleriyle ve hadislerde belirtilen sekiz mal cinsiyle sınırlı tutmaktadırlar.⁶⁰ Hâlbuki Ebû Ubeyd, İbn Ömer'den nakledilen bir rivâyette, "Köle ve bezz'den zekât yoktur. Ancak, ticaret için bulundurulmuş "ragıyg" رقيق-köle" ve "bezz'den - بز" (kumaş, elbise, ev eşyası) zekât vardır,"⁶¹ şeklinde nakleder.

Ebu Zerr' (ra)'dan gelen rivâyette ise, "Develerde zekât vardır. Koyunlarda zekât vardır. Sığırlarda zekât vardır. Kölede, ticari ev eşyasında (bezz)⁶² ticaret için olurlarsa onlardan zekât vardır,⁶³ diye nakledilir.⁶⁴ Günümüzde mal anlayışını nasslarda zikredilenlerle yani aynî olanlarla sınırlamak, meşru olan ama nasslarda zikredilmeyen mallar açısından problem oluşturmaktadır.

Mezheplerin mal tarifleri yukarıda bahsedilen durumu örneklendirmektedir. Belli başlı mezheplerin mal tarifleri sıralanarak tariflerdeki tekâmülde ortaya çıkmış olacaktır. Bu tariflerle mezheplerin kabul ettiği zekât mallarının uyumu da belirmiş olacaktır.

Mezheplerin mal anlayışlarını muhteva bakımından en dardan geniş doğru Zahiriler, Hanefiler ve günümüzün iktisadi meselelerinin hallinde elverişli görüşe sahip cumhurun içtihadı şeklinde üçe ayırabiliriz. Kronoloji esas alındığından önce, Hanefiler'in tarifleri, daha sonra günümüze en yakın anlayış olan Hanefiler'in dışındaki cumhurun hak ve menfaati baştan beri mal sayan görüşleri ve son olarak ta Zahiriler'in görüşleri verilecektir.

2.1. Hanefilerin Mal Tarifleri

Hanefilerin mal tariflerine bakıldığında, malı sadece 'ayn olarak ele alan ve ayn-menfaat ayrımı yapmadan bazı şartlarla her şeyi mal sayan hukukçular görülmektedir. Tariflere geçecek olursak birinci gruptakileri şöyle sıralayabiliriz.

Muhâkemâtu Hukuk Kanûnu 64. madde; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali* (Bursa: y.y., 1993), 39-40.

⁶⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muḥallâ*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: İdâratü't-Tibâati'l-Müniriyye, 1968), 12: 4; Karadavi, *Fıḫu'z-zekât*, 1: 146; Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadeteler İlmihali* (İstanbul, İz Yayıncılık: 1995), 3: 167.

⁶¹ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü'l-Emvâl*, nşr. Ebû Enes Seyyid b. Recep (Mısır: Dâru'l-hedyî'n-Nebevî, 2007), h. no 1181; Dârekutnî, "Zekât", 5.

⁶² İbn Manzûr, "b-z-z" *Lisânü'l-'Arab*, " 1: 274: البز من ثياب امتعة البراز متاع البيت من الثياب خاصة البرز

⁶³ Dârekutnî, "Zekât", 1915-1916; Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, h. no: 1181. " ما كان من رقيق أو بز يراد به التجارة فقيهه " الزكاة

⁶⁴ Bk. el-Bakara 2/267; el-Enâm 6/ 141, 142.

Mal: İnsan tabiatının kendisine meylettığı, ihtiyaç için biriktirilen ve kendisi ile adet olduğu üzere faydalanılan her ayn'dır.⁶⁵ *Mal*: Tabiatın meylettığı bezl (bir başkasına verme, harcama) ve men'e (saklama, vermemeye) konu olan şeydir.⁶⁶

Mecelle'nin 126. maddesinde mal şöyle tarif edilir: "Tab-ı insanı mâil olupda vakti hâcet için iddihâr⁶⁷ olunabilen şeydir ki menkûle⁶⁸ ve gayri menkûle⁶⁹ şâmil olur.⁷⁰ "Mal `ayn olanlardır," anlayışı dile getirilmektedir. Bu gruptaki Hanefiler'de bir nesnenin mal niteliği taşıması için iki temel unsura sahip olması gerektiği görülür: Birincisi insanların bir ihtiyacını giderecek fayda temin etmesidir. Yani iktisadi bir değer taşımasıdır. İkinci unsuru müstakil bir fiziki varlığının bulunmasıdır. Malın iddihâr edilebilme özelliğine sahip olması, malın üzerinde doğrudan ferdi hâkimiyet kurulabilmesini ifade eder. Bu unsur, bir malın kullanılması ile elde edilecek faydayı ifade eden "menfaat"i mal tanımının dışında tutmak gayesiyle tanıma eklenmiştir. Zira menfaatlerin doğrudan *ihrâz* edilmesi Hanefiler'e göre mümkün değildir.⁷¹

Diğer gruptaki tariflere gelince, Ebû Muhammed (ö. 189/749) malı, "İnsanların dirhem, dinar, buğday, arpa, hayvan, elbise gibi şeylerle beraber, bunların dışındaki sahip (malik) olabildikleri her şey,"⁷² diye tarif ettiği ifade edilmektedir.

⁶⁵ Merginânî, *Hidâye*, 2: 46; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 5: 297-298; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 4: 100-103; *Hâşiyetü İbn Âbidîn*, 4: 534.

⁶⁶ Muhammed b. Ferâmuz b. Ali Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm fi şerhi Ğururi'l-aḥkâm* (İstanbul: 1318), 2: 168.

⁶⁷ "İddihâr": Biriktirme, saklama. Bir şeyi ihtiyaç zamanı için saklama. İddihar, malın maddi bir varlığının olması gerektiğini ifade eder. Bk. Erdoğan, *Hukuk ve Fıkıh Terimler Sözlüğü*, 181; Adnan Akalın, *İslam Cezâ Hukuku'nda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Malla İlgili İhtilaflar* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 63.

⁶⁸ "Menkûl mal": Bir mahalden diğerine nakli mümkün olan şeydir ki nukûd ve urûza, hayvanât ve mekilât ve mevzûnata şâmil olur. (Mecelle 128. madde). "Emvâli menkûle:" Akar dışındaki taşınır mallar. (Erdoğan, *Hukuk ve Fıkıh Terimler Sözlüğü*, 289)

⁶⁹ "Gayri menkûl mal": Akar denilen ev, dükkân, arsa gibi başka yere taşınması mümkün olmayan şey, taşınmaz şey. Bk. Erdoğan, *Hukuk ve Fıkıh Terimler Sözlüğü*, 121.

⁷⁰ Berkî, *Mecelle*, mad: 126.

⁷¹ el-İmâm Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* (Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-Arabi, 1993), 4:522; Hacak, "Mal", 27: 462.

⁷² İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr* (Beyrut: ts.), 2: 208.

Mal: İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılan istenildiği zaman elde edilip kullanılabilen, insandan gayri şeylere denir.⁷³ *Mal*: Altın ve gümüş paralar, buğday, arpa, davarlar, giyecek eşyası ve diğer temellüke elverişli sahip olunabilecek şeylere denir.⁷⁴

Kasani (ö. 587/1191), “malın ayn, deyn ya da menfaat olması arasında bir fark yoktur; mal bazen ‘ayn olur bazen de menfaat şeklinde olur. Bir şeyin mal olarak tespitinde insanların tercihleri önemlidir,”⁷⁵ demektedir. Halit Çalış, bu ifadelerin, bir Hanefi hukukçunun kaleminden çıkmış olması konumuz açısından önemlidir,⁷⁶ diyerek Hanefiler’in bilinen mal anlayışlarıyla örtüşmediğini imâ etmektedir. Çünkü Hanefiler prensipte menfaati mal olarak kabul etmemektedirler.

İbn Âbidîn (ö. 1307/1889), eşyada maliyet vasfının, insanların tamamı ya da çoğunluğu tarafından bir şeyin mal edinilmesi ve o şeyden faydalanmanın şer‘an mübah olması ile tayin edilebileceğini ifade etmektedir. O’na göre mal, mal olarak edinilen her şeyin ismidir.⁷⁷ Yine bir şeyin mal olduğunu belirlemede örfü etkili saydığından, maddi anlamdaki malı değerli kabul edip menfaati devre dışı bırakmak doğru olmaz,⁷⁸ diyerek Hanefiler’in görüşünden rucû etmektedir. Hanefiler’in malla ilgili tariflerinde görüldüğü gibi, sadece ‘ayn olanları mal sayanlar ile bunun yanında hak ve menfaatleri de mal sayanlar olarak iki grup mevcuttur. Son dönemlerdeki temayül, malın sadece ‘ayn olanlar değil, bunun yanında hak ve menfaatlerinde mal sayılması yönündedir.

Hanefiler’e nispet edilen başka bir tarifte mal: “Hıyazeti (bir mal üzerindeki tasarruf edebilme imkân ve yetkisi) ve ihrâzı (mübah mal üzerinde malik olma kasdıyla zilyetlik tesis etmektir.)⁷⁹ Mümkün olup yararlanılabilen intifa edilebilen her şeydir.”⁸⁰

⁷³ Zeynuddîn Zeynel Âbidîn Zeyn b. İbrâhîm Muhammed İbn Nüceym, *el-Baḥrîr-r-râ’ik şerḥu Kenzi’d-dekâ’ik* (Beyrut: y.y., 1993), 5: 27; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü’l-muḥtâr ‘ale’d-Dürri’l-muḥtâr* (Riyad: Dâru’l-âlemi’l-kütüb, 2003). 4: 334–335, 534.

⁷⁴ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *el-Înâye ‘ale’l- hidâye* (Mısır: 1970), 2: 208; Molla Hüsrev, *Dürer*, 1: 180.

⁷⁵ Kâsânî, *Bedâ’i*, 6: 42; *Bedâ’i*, 7: 68, 385.

⁷⁶ Halit Çalış, “İslam Hukuku Literatüründe Eşyâ Hukuku’nun Temel Kavramları ve Konu ve Kapsam Açısından Milk Terimi,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (Konya 2003): 201.

⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muḥtâr*, 7: 7; Celâl Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi* (İstanbul: İFAV Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 46.

⁷⁸ Çalış, “Eşyâ Hukuku’nun Temel Kavramları”, 201.

⁷⁹ Hasan Hacak, “Mülkiyet,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 546.

⁸⁰ Zerkâ, *el-Medḥalü’l-fıkhîyyü’l-âmira*, 3: 100.

Mecelle'nin 126. maddesindeki hak ve menfaati mal saymayan tanımını tadil eden Osmanlı Usûli Muhakematı Hukuk Kanununun 64. maddesi malı şöyle tarif eder: "Gerek ayan gerek menâfi gerek hukuk olsun halk arasında tedavül edile gelen şeyler alelittlak mal sayılır."⁸¹ Mecelle'nin 126. maddesindeki mal tanımında, "iddihâr", "menkul" ve "gayri menkul mallar" ifadeleriyle malların kapsamı daraltılarak muhteva olarak mal ismi, "ayn" olan şeylere hasredilmiştir. Bu kavramlar sadece 'ayn olan varlıklar düşünülerek kullanılmıştır. 126. maddeyi tadil eden 64. maddeye gelince malın kapsamını olabildiğince genişleterek malın sadece ayn'lardan ibaret olmadığını, hak ve menfaatlerinde mal olduğunu ortaya koymuştur.

Hanefilerin, "Mal, elde edilip ihtiyaç zamanı için biriktirilmesi ve normal olarak yararlanılması mümkün ve caiz olan her şeyi ifade eder," şeklindeki tanımını Hamdi Döndüren şu şekilde değerlendirmektedir. Malın biriktirmeye elverişli olması tanımın birinci özelliğidir. Bu yüzden ilim, sağlık, şeref ve zekâ gibi manevi şeylerle, mutlak olarak hava, güneş ve ayın ışığı ya da güneşin ışığı ve sıcaklığı gibi varlıklar mal niteliği taşımaz. Ancak temelde mübah olan bu gibi değerler, yeni teknolojik imkânlarla depolanırsa mal sınıfına girebilir."⁸² Bu şekilde malın klasik tanımından vazgeçmeyen Hamdi Döndüren, kapsamına itiraz ederek, yasalar, yeni teknolojik imkânlar ve şifrelemelerle mülkiyete dâhil edilen şeylerin kıymet ifade etmeye ve gelir elde edilmeye başlanmasından sonra mal olabileceğini kabul etmektedir. Abdulkadir Udeh (ö.1904-1954) ışık, sıcaklık ve soğukluk vb. tabii kuvvetlere birisi sahip olur ve kontrol ederse bunlar menkul bir mal vasfını kazanır,⁸³ demektedir. Udeh ve Döndüren'in dediği gibi, klasik tariflerdeki "ihraz"⁸⁴ ve "iddihâr" kavramlarının sözlük anlamlarını düşünerek, bu kavramları sadece ayn-somut bir mal saklamaya hasredemeyiz. Zira mal telakkisi toplumların iktisadi, teknik, sosyal gelişmelerine paralel bir seyir takip etmektedir. Patent hakkı, ticari unvan ve plaka, güneş ışığı ve ısı, hava ve bazı gazlar vb. hususların mal sayılıp sayılmaması dolayısıyla hukuki işlemlere konu olup olamayacağı hep bu türden gelişmelerin sonucudur.⁸⁵ Dolayısıyla yeni bir mal tanımının zorunluluğu da bu

⁸¹ Osmanlı Usûli Muhakematı Hukûk Kânûnu 64. madde.

⁸² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticâret ve İktisat İlmihi*, 39.

⁸³ Abdulkadir Udeh, *et-Teşriu'l-cinâiyyü'l-İslâmî* (Beyrût: Dâru'l-Kâtibi'lArabî, ts.), 2: 543-44.

⁸⁴ "İhrâz": Bir şeyi alınmak veya çalınmaktan korumak demektir. İhrâzın daha iyi anlaşılabilmesi için örne bakmak lazımdır. Çünkü ne dinde nede dilde bunun sınırı belli değildir. Zamanların, durumların ve malların çok çeşitli olmalarından dolayı ihrâzında çok çeşitli şekil ve uygulamaları vardır. Bk. Hammâd, *İktisâdi Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, 147; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 185.

⁸⁵ Çalış, "Eşyâ Hukuku'nun Temel Kavramları", 46.

şekilde ortaya çıkmış olmaktadır. Görüldüğü gibi Rasulü Allah döneminde mal konusu umumi olarak anlaşılmıştır. Hadislerde zikredilen zekât malları ise bölgedeki zekât vermeye elverişli (nâmi) malları kapsamaktadır. Nihai mallar değildir. Çünkü Rasulü Allah'dan sonra, atların, balın, kiranın, deniz ürünleri ve altın-gümüş dışındaki madenler gibi malların zekâtlarının verilmesi konusunun gündeme gelmesi, tartışılması ve zekatlandırılması nassların mal çeşitlerini sınırlandırmadığını göstermektedir. Ancak bu yeni yaklaşımların yanında önceki savunan görüşlerde rastlanmaktadır. Mal kavramının kapsamı hakkındaki klasik görüşlerin ihtilaflarını inceleyen günümüz fıkıhçılarından Karadâvî, zekâtla ilgili nassların uygulanmasına elverişli olan yaklaşımın Hanefî mezhebinin yaklaşımı olduğunu ifade etmektedir. Gerekçe olarakta, Hanefî mezhebinin menfaatin, zekât olarak beytülmale konulamayacağı görüşünü ileri sürmektedir. Zekât olarak alınan, toplanan ve beytülmale konulup hak sahiplerine dağıtılan şeyin eşyanın aynî olduğunu söylemektedir.⁸⁶

Kanaatimizce, beytülmalin zekât olarak topladığı ve dağıttığı malın “ayn” olması, “menfaat” ve “hakların” zekâta tabi olmaması sonucunu doğurmaz. Çünkü zekâta tabi olan hak ve menfaatlerin kendilerinden zekât alınmamakta olup sağladığı gelirlerden zekât alınmaktadır. Ayrıca Hanefilere göre zekat olarak malın sadece ayn'ı değil kıymetide ödenebilmektedir.⁸⁷ Alınan zekât her halükarda ayn'dır ancak, zekâtın alındığı kaynak ayn, menfaat ve haklar olmaktadır.

2.2. Malikilerin Mal Tarifleri

Mal: Arzuların kendisine ulaşmaya çalıştığı, faydalanılması şeran ve adeten maslahata uygun olan şeydir.⁸⁸ *Mal*: Âdette mal edinilebilen ve takas edilmesi câiz olan şeydir.⁸⁹

2.3. Şâfiilerin Mal Tarifleri

Mal: İster menfaat isterse ‘ayn olsun kendisinden faydalanılan ya da faydalanılması mümkün olan şeydir.⁹⁰

⁸⁶ Karadâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, 1: 133.

⁸⁷ Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 3:102.

⁸⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 2003), 2: 607.

⁸⁹ Ebû Muhammed b. Abdulvahhâb b. Ali b. Nasr el Maliki, *el-İşrâf alâ Nektî Mesâilî'l-Hilâf* (Beyrût: y.y., 1999), 2: 947.

⁹⁰ Bedruddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* (y.y.:1986), 3: 222.

Mal denince akla gelebilenler şunlardır: Az da olsa bir ticari değeri olup telef edenin tazmin etmek zorunda kalacağı ve insanların normal olarak atmadıkları şeylerdir.⁹¹

2.4. Hanbelîlerin Mal Tarifleri

Mal: Her durumda, ihtiyaca gerek duyulmaksızın şer'an mutlak olarak faydalanılması mubah olan şeydir.⁹²

Mal: Kendisinden faydalanılması genel bir ihtiyaç ya da zarurete bağlı olmaksızın mubah olan şeylerdir. Hiçbir faydası olmayan haşere, yasaklanmış bir faydası olan hamr vb. ile ihtiyaç dolayısıyla faydalanılması mubah kılınan şeyler ifadesiyle köpek vb. tanım dışında kalır.⁹³ Mübah olan şeyler kapsamına ayn, menfaat, hak olan her şey girer.

Bu üç mezhebin tariflerinde mal, "şer'an mubah sayılan, ayn, hak, menfaat olsun bir ayırım yapılmaksızın insanların atmayıp biriktirdiği, telef edenin tazmin ettiği, ticari değeri olan her şey," olarak belirlenmiştir. Hanefilerin dışındaki cumhurun, menfaati mal sayması, onu 'ayn gibi görmesi modern iktisat anlayışlarına da muvafık görünmektedir.⁹⁴ Genel olarak şer'in helal saydığı, insanlar arasında iktisadi bir değere sahip ve normal şartlarda ve iradi olarak faydalanılması şeran ve âdeten mümkün olan her şey maldır.⁹⁵

2.5. Zâhirilerin Mal Tarifleri

Zâhiriliği mezheb olarak sistemleştiren İbn Hazm (ö. 456/1064)⁹⁶, mal kavramına zekât açısından yaklaşmıştır. İbn Hazm, "Zekât mallarının çerçevesini, hadislerde belirtilen hayvanlardan deve, sığır ve koyun; zirai ürünlerden arpa, buğday ve hurma; maden ve nakitlerden altın ve gümüş olmak üzere yalnızca sekiz çeşit mala farzdır," diyerek sınırlamıştır. O'na göre ticaret malları gibi, bu sayılanların dışındakiler naslarla belirlenmediğinden zekâta tabi

⁹¹ Ebu İshâk Cemalüddîn İbrahîm b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî. *el-Mühezzeb* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 1: 156; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1: 566; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Mısır: y.y., 1959), 5: 327.

⁹² Mansur b. Yunus b. Salâhaddîn Buhûfî, *Şerhu Müntehe'l-İrâdât*, (Beyrut: y.y., 1982), 2: 142.

⁹³ Buhûfî, Mansur b. Yunus b. Salâhaddîn, *Keşşâfü'l-İknâ' an metni'l-İknâ'* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1982), 3: 546, 559.

⁹⁴ Zerkâ, *el-Medhal*, 1: 352.

⁹⁵ Abdusselâm Dâvûd Abbâdî, *el-Milkiyye fi's-Şer'i'ati'l-İslâmiyye Tabiâtuhû ve Vazîfetuhû ve Kuyûdûhâ* (Ammân: y.y., 1976), 1: 275.

⁹⁶ H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 42.

olamazlar. “Bu sekiz sınıfın dışındaki mallar, naslar da zikredilmediği için zekât malı değildirler. Dolayısıyla zekâta tabi değildirler”,⁹⁷ sonucuna varmaktadır. Ancak, Zahiriler bu konuda sadece hadisleri dikkate almışlardır. Zekat mallarının bariz olduğu zahir manalı ayetleri ise eserlerinde zikretmemişlerdir. Fukahaya göre, bu sekiz sınıf malın birleştiği ortak nokta, bunların nâmî (hakikaten veya hükmen artııcı/çoğalıcı özellikte olan) olmasıdır. Dolayısıyla da zekât mallarının bu sekiz sınıf malla sınırlandırılmayacağı belirtilmiştir. Nâmî olan her helal ve meşru-temiz (tayyib) mala zekâtın vacip olacağını söylemişlerdir.⁹⁸ Nasslara baktığımızda zekât malı cinslerinin Zahiriler’in belirttiği gibi sekiz sınıfla sınırlı olmadığını da görmekteyiz.⁹⁹ Mesela, el-En’âm (6/141) âyette zekâtla ilgili olarak, zekâta tabi zirai mahsuller “cennât”, “mağrûş”, “nahl”, “zeria”, “zeytun”, “rumman”, “bunlara benzeyen ve benzemeyenler”, olarak sayılmıştır. “Bunlara benzeyen ve benzemeyenler” ifadelerine dayanarak Cessâs (ö. 370/981), bu âyette zikredilmeyenler hüküm bakımından zikredilenlere atfedilerek tüm ekin ve meyvelerden zekâtın farz olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰ Dolayısıyla el-Enâm (6/141) âyette geçen “zeria, mağrûş, nahl, cennât, zeytûn ve rummân” kavramlarının kapsadığı anlamlar konumuz açısından son derece önemlidir. *Zeria*; Bitkiler için isimdir. İnsan eliyle dikilen bitkilerdir. Bir süreye kadar kalır sonra hasat edilir.¹⁰¹ Çoğunlukla arpa ve buğday için söylenir. Ayrıca ekilip dikilen bitkilerden her şeydir.¹⁰² *Mağrûş*, insanların çardaklara kaldırdıkları bitkiler veya karpuz, ekin, üzüm gibi yeryüzüne yayılanlar; gayri mağrûş, toprakta ve dağlarda yetişen meyveler ve ağaçlar veya bir gövde üzerinde asılı olanlar hurma ve diğer ağaçlar gibi.¹⁰³ *Cennât*; Yeryüzünün üzüm, ekinler ve karpuzlarla bolca döşenmiş olması halidir.¹⁰⁴ *Nahl*, taze, yaş ve kuru (ratb, temr, belh) hurma ve hurma ağacı. Gerek ham, gerek taze hurma, hem gıda hem de meyve yerini tutar. *Temr* denilen kuru

⁹⁷ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 6: 44; *el-Muḥallâ*, 6: 209, 214.

⁹⁸ Semsüleimme Muhammed Ahmed b. Ebu Sehil es-Serahsi, *el-Mebsûṭ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1989), 2: 150; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 2:11,14; Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdi, *el-Aḥkâmü's-sultâniyye*, (Kuveyt: Dâru İbni Kuteybe, 1989), 113; Mehmet Erkal, “Nemâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 550.

⁹⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbn Arabî, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 2: 607.

¹⁰⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, nşr. Muhammed es-Sâdık Kamâhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1992), 4: 175.

¹⁰¹ Ebu Hüseyin Ahmed İbn Faris, “z-r-a”, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, nşr. Abdüsselam Muhammed Hârun (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 3: 51.

¹⁰² İbn Manzûr, “z-r-a”, *Lisânü'l-'Arab*, 8: 141.

¹⁰³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtûbî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 9: 50.

¹⁰⁴ Kurtûbî, *Câmi'*, 7: 86.

hurma ise aylarca saklanabilen gıdalardandır. Aynı şekilde hurmanın çekirdekleri, lifleri gibi her tarafı ile istifade edilir.¹⁰⁵ *Rummân*, meyvegillerden bilinen bir ağacın meyvesidir. Bilinen bir anlamı olmadığı için olduğundan fazla anlam yüklenmiştir.¹⁰⁶ Âyetteki bu anlamlar, Zahiriler'in nasslar malları sınırlamaktadır iddiasını yok etmektedir. Belirttiğimiz gibi zahiri kaynaklarda zekât mallarıyla ilgili olarak ayetler kaynaklarda yer almamaktadır.

3. DEĞERLENDİRME

Mezheplerin mal anlayışlarına bakınca üç durumla karşılaşmaktayız. Hanefilere göre 'ayn olanlar maldır. Dolayısıyla zekâta ancak 'ayn olan mallar konu olabilirler. Bu yaklaşım, zekât mallarını nasslarda zikredilenlerle sınırlayan Zahirilerin bir adım ötesidir. Aynı mallarla beraber hak ve menfaatleri de zekât malı olarak sayan cumhurun bir adım gerisindedir. Günümüz mal anlayışı açısından baktığımızda, cumhurun görüşü, özelde zekâtla genel olarakta mali meselelerin halledilmesinde daha işlevseldir.

Mezheplerin mal ve menfaatle ilgili yaklaşımları, İslam zekât hukuku açısından ele alınarak değerlendirildiğinde,¹⁰⁷ dönemin değişen şartlarına göre değiştiği kanaatine götürmektedir. Yukarıda örnekleriyle işaret edildiği gibi Hanefiler'in dışındaki Cumhur ulemanın yaklaşımı ve aynı şekilde son dönem Hanefi fakihlerin mal, hak ve menfaate yaklaşımları benzerlik arz etmektedir. Çağdaş fukaha arasında da konu tartışılmakta, mütekaddimûn fukahanın dönemlerinde, mevcut olmayan veya kullanım alanı bulunmayan eşya, menfaat ve haklar,¹⁰⁸ günümüzde yeni teknolojik ve iktisadi gelişmelerle toplumların hayatına girmiştir. Zamanla insanların değer verdiği, tasarruf edilebilen, mali bedelle nakledilebilen ve mali kıymet taşıyan meşru eşya, hak ve menfaatler ortaya çıkmıştır. Çeşitli şekillerde bu mal, hak ve menfaatler mülk edinilmiş, kanunlarca korunmuş ve vergiye dâhil edilmiştir. Netice itibarıyla insanlar arasında maddi bir değere sahip olan meşru her şey hukuki anlamda maldır. Dolayısıyla bu özellikteki her şey mülkiyetinde konusudur.¹⁰⁹

Malın tarifi, günümüz de hazırlanan hukuk ve iktisat terimleri sözlüklerinde, teknolojik ve iktisadi yeni gelişmeler dikkate alınarak hazırlansa

¹⁰⁵ Abdulmenâm, *Mu'cem*, "n-h-l" 3: 405.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, "r-m-n", *Lisânü'l-'Arab*, 1739.

¹⁰⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 271.

¹⁰⁸ Ali el Hafif, *el Milkiyye*, 12.

¹⁰⁹ Çalış, "Eşyâ Hukuku'nun Temel Kavramları", 46.

da,¹¹⁰ bazı sözlüklerde, ‘ayn olan şeylerin mal sayıldığı eski tarif dikkate alınmıştır.¹¹¹ Yukarıda geçtiği gibi âyet ve hadislerde mal kavramı, en kapsamlı anlamıyla insanların yararlandığı her türlü menfaatler, hayvanlar, zirai ürünler, madenler ve rızık gibi her şeyi muhtevasına alacak genişliktedir. Zekât ise bu mallardan doğrudan ve dolaylı olarak (et-Tevbe 9/60) âyette belirtilen yerlere verilmesi gereken bir mükellefiyet olarak ifade edilmektedir. Bundan dolayı yukarıda belirttiğimiz sebepler dikkate alınarak kapsamlı bir mal tarifinin yapılması zorunlu hale gelmektedir.

Fıkıh mezheplerinin mala yaklaşımları birbirinden farklıdır. İslam Hukuku, eşya, menfaat ve hakların mal sayılması konusuna sonuna kadar açıktır, diyen Fahri Demir, malı şöyle tarif etmektedir: “Mal, hukuken insanların faydalanma, edinme ve sahip olma (intifâ, temevvül ve temellük) konusu yapabilecekleri bütün eşya ve haklara denebilir,” demektedir.¹¹² Bu tarife “hak” ve “menfaat” kavramlarını ilave ettiğimizde malı şu şekilde tarif edebiliriz: “Mal, hukuken (şer’an) faydalanma (intifâ), edinme ve sahip olmaya (temevvül ve temellük) mevzu olabilecek kıymet ifade eden, bütün eşya (ayn), hak ve menfaatlerdir,” diye tarif edebiliriz. Bu tarifi şümülüne giren her şey milkinde konusudur. Çünkü malın iki unsuru vardır. Şer’i unsur: Malda şer’an intifâ’nın mübah olması yani malın haram mal kapsamına girmemesidir. Örfi unsur: “ihrâz”, “iddihâr”.¹¹³ Malın ihrâz ve iddihârı örfi olanlardır, değişebilir. Örfi olanlar, örfün değişmesiyle tegayyüre uğrayabilir. Şeri’ olanlar ise sabittir, değişmez. Çünkü mezheplerin önceden mal olarak kabul etmedikleri şeyler, Kur’ân’ı Kerim’deki “demir”, “hilye”, “zirai ürünler”, “zeheb”, “fidda” kavramlarıyla hakikaten; “emvâl”, “menfaat”, “hayr”, “kesb” “arad”, “meta”, “rızık”, “zinet”, “enâm”, “kenz” kavramları dâhilinde mecazen zikredilerek, bugün bir kıymete haiz olmakta, mal olarak kabul edilip her türlü akdi muameleye tabi ve mevzu olmakta ve devletlerce bunlardan vergi alınmaktadır. Yani malın korunma ve biriktirilme şekli günümüzde değişmiştir. Eşya olmayan ancak, mali değer ifade eden ve gelir sağlayan menfaat ve haklar kanunlar ve kanunların tanıdığı elektronik şifreleme sistemleriyle korunmakta ve şahısların mülkü olarak biriktirilmekte ve korunmaktadır.

¹¹⁰ Hammâd, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, 216-217; Ali Şafak, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü* (İstanbul: Rehber yayıncılık, 1996), 300.

¹¹¹ Şafak, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 300; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 271.

¹¹² Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı* (Ankara: DİB yayınları, 1988), 20.

¹¹³ Sâdüddîn Mesûd b.Taftazânî, *et-Telvîh fî hâkâ’iki’t-Tenkih* (İstanbul: y.y., 1310), 2: 325; Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, 32.

Kanûnî tarzda yapılan işlemler yasalar çerçevesinde olduğu için mal, hak ve menfaatle ilgili bir sorunla karşılaşıldığında, kişiler yasal haklarını bu yasa ve kanunlar çerçevesinde arayabilmekte ve muhatap bulabilmektedirler. Nitekim İslam Hukuku'nda örf, bir nassa veya yerleşik temel kaidelere açıkça aykırılık arz etmedikçe muteber bir kaynak kabul edilir. Mecelle 210. maddesinde “Beyne'n-nas mal olmayan şeyi satmak yahut onunla bir mal satın almak batıldır,” denilerek bir şeyin mal sayılmasını örfe göre insanlar arasında mal sayılmasına bağlamıştır. Tarihi süreç içerisinde ihrâz ve iddihâr bakımından hangi malların mülkiyet konusu olup olmadığına bakacak olursak, bunu tayin eden kriterin yine örfi rağbet olduğu gerçeği ile karşılaşıyoruz. Zira mal telakkisi toplumların iktisadi, teknik ve sosyal gelişmişliklerine paralel bir seyir takip etmektedir. Patent hakkı, ticari unvan, ticari plaka, güneş ışığı ve ısı, hava, gaz, bazı gazlar vb. hususların mal sayılıp sayılmayacağı ve dolayısıyla hukuki işlemlere konu olup olmayacağı hep bu türden gelişmelerin sonucudur.¹¹⁴ İbn Abidin, “*Neşru'l urf fi binâi ba'zî'l-ahkâm ale'l-urf*” adlı risalesinde örfün sosyal yaşama etkisi konusunda, “şüphesiz hükümlerin çoğu, insanların örfünün değişmesine bağlı olarak zamanın değişmesi veya zaruretin ortaya çıkması ya da insanların bozulması sebebiyle değişir. Öyle ki hüküm önceki durumunda olduğu gibi kalsa insanlara ondan dolayı zarar ve zorluk isabet edecek ve bu durum elbette şeriatin dayandığı hafifletme ve kolaylaştırma, zararı ve fesadı defetme gibi kurallara aykırı olacaktır,”¹¹⁵ demiştir.

İslam hukukuna göre her devirde, değişen zaman ve gelişen tekniğe bağlı olarak yararlanılan ve edinilen her yeni şey, içtihat yoluyla hukuki işlemlerin konusu olabilecektir. Dolayısıyla hukuki işleme konu olan helal, temiz ve Nâmî her 'ayn, hak ve menfaat mal sayılacaktır.¹¹⁶

SONUÇ

Nasslarda mal anlayışı sınırlandırıcı değildir. Nasslarda malla ilgili kavram ve örnekler bunu göstermektedir. Hatta metin içindeki örneklerden de anlaşıldığı gibi her döneme hitap edebilecek evrensel niteliktedir. Fukahanın mal anlayışı, Rasulullah dönemindeki umumî anlayıştan farklılaşmıştır. Malla ilgili içtihatların çeşitliliği ve sınırlılığı bunu göstermektedir. Bazıları sadece nasslarda zikredilen kalemleri mal kabul etmişlerdir. Bu anlayış özellikle zekat mallarının tespitinde bariz bir şekilde sınırlandırıcı olmaktadır. Bunun yanında “mal sadece

¹¹⁴ Çalış, “Eşyâ Hukuku'nun Temel Kavramları”, 201.

¹¹⁵ İbn Âbidin, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsil Arabiyye, ts.), 2: 125

¹¹⁶ Çalış, “Eşyâ Hukuku'nun Temel Kavramları”, 201.

ayn'dır" diyenlerle, "mal naslarda zikredilenlerden ibarettir" diyenler aynı anlayışa sahiplerdir. Ancak bu anlayışlara sahip olanlar sanayi ve tekniğin gelişmesiyle, fukaha döneminde olmayan veya mal sayılmayan bazı mal, hak ve menfaatlerin, mal olma vasfı kazanarak kıymet arz etmesiyle ictihad değişikliğine gitmişlerdir. Dolayısıyla İslam hukukçuları zamanın malın vasfını değiştirdiğini tespitle, daha önceki mal anlayış ve tariflerinin yetersiz kaldığını anlamışlardır. Mallar sınırlandırılmayıp meşru-helal olan her mal, hak ve menfaatin mal olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ana kaynaklara yaklaşım açısından bu anlayış, Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki var olanı mal sayıp zekatlandırma ve gelecekte tahakkuku muhtemel olan sınırlandırmama umumi anlayışına dönüşü de yansıtmaktadır.

Mezheplerin farklı mal anlayışlarına sahip olmaları ise, muhtelif zaman ve mekânlarda bilinen mal çeşitleri ve nasslara yaklaşım usulleriyle alakalıdır. Bu farklı içtihatların ortaya çıkması sonucuna nassların yol verdiğini ve yine mal anlayışının sabit değişmez olmadığını da teyit etmektedir.

Bu açıdan günümüzde yapılacak olan mal tarifleri sınırlandırıcı olmamalı, efradını cami ağıyarını mani mahiyette yapılmalıdır. Verilen örneklerle de tariflerimiz çelişmemelidir. Çünkü insanlığın yaşantısında eski dönemlerde mevcut olmayan veya mevcut olup mal sayılmayan, hukukun meşru saydığı, yasanın sahibi adına koruduğu şeyler mal olarak kabul edilmekte, korunmakta ve vergilendirilmektedir. Bu manada "mal, hukuken (şer'an) faydalanma (intifâ), edinme ve sahip olmaya (temevvül ve temellük) mevzu olabilecek kıymet ifade eden, bütün eşya ('ayn), hak ve menfaatlerdir," şeklinde tarif edilebilir. Bu tarif, farklı çalışmalarla geliştirilmeye müsait bir örnektir.

KAYNAKÇA

- Abdulmenam, Mahmud Abdurrahman. *Mu'cemu'l-Muştalahât ve el-Fâdı'l-Fıkhıyye*. 3 cilt. Kahire: Dâru'l-fazîle, ts.
- Ali Haydar. *Dürerü'l-hükkâm min şerhi Mecelleti'l-ahkâm*. Beyrut: y.y., 2003.
- Akyüz, Vecdi. *Mukayeseli İbadeteler İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn Hazm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 42-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Babertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-İnâye 'ale'l-hidâye*. Mısır: Şirketü Dâru'l-Erkam b. Ebî Erkam, 1970.

- Bayındır, Abdulaziz. *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.
- Bayındır, Abdulaziz. *İslâm Muhâkeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1986.
- Bayındır, Servet. "Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıkların Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkhi Tahlili." *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2005): 51-73.
- Bayraktar, Mehmet. *Türkiye'de Zekât Potansiyeli Tarım ve Hayvancılık*. İstanbul: İFAV, 1987.
- Berkî, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâmı Adliyye)*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1979.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1968.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1990.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-şahîh*. 4 cilt. Kâhire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400.
- Buhûfî, Mansur b. Yunus b. Salâhaddin. *Şerhu Müntehe'l-İrâdât*. Beyrut: 1982.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Şur'ân*. 5 cilt. Nşr. Muhammed es-Sâdık Kamahâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1992.
- Çalış, Halit. "İslam Hukuku Literatüründe Eşya Hukuku'nun Temel Kavramları ve Konu ve Kapsam Açısından Milk Terimi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2, (2003): 185-205.
- Demir, Fahri. *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. Bursa: Erkam Yayınları, 1993.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. 5 cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü'l-Emvâl*. 2 cilt. Nşr. Ebû Enes Seyyid b. Recep. Mısır: Dâru'l-hedyî'n-Nebevî, 2007.
- Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1994.

- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- el-Hafîf, Ali. *el-Mülkiyye fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye mea mukârenetihâ bi'l-kavânîni'l-vâdiye*. Mısır: y.y., 1969.
- Erkal, Mehmet. "Nema". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erkal, Mehmet. "Öşür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 97-100. İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yâkub Fîrûzâbâdî Şirâzî. *Çâmûsu'l-Muhît*. 4 cilt. Mısır: y.y., 1980.
- Hacak, Hasan. "Mal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 461-465. İstanbul, TDV Yayınları, 2003.
- Hammâd, Nezh. *İktisadî Fıkıh Terimleri*. Trc. Recep Ulusoy. İstanbul: İz Yayınları, 1996.
- İbn Âbidîn, Muhammed b. Emin. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Trc. Ahmet Davudoğlu. 6 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1983.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Riyad: Dâru'l-âlemi'l-kütüb, 2003.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsil Arabiyye, ts.,
- İbn Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003.
- İbn Fâris, Ebu Hüseyin Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. 6 cilt. Nşr. Abdüsselam Muhammed Harun. y.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muḥallâ*. 11 cilt. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: İdâratü't-Tibâati'l-Müniriyye, 1968.
- İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid. *Şerhü fethu'l-ḳâdir ale'l-hidâye şerhi bidâyeti'l-mübtedâ*. 10 cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, ts.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ahmed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

- İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim. *el-Baħrî'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. 8 cilt. Beyrut: y.y., 1993.
- İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. 2 cilt. Beyrut: y.y., 1985.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddin el Mübarek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fi Ğaribi'l-hadis ve'l-eser*. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arab, ts.
- Karadâvî, Yusuf. *Fıkhuz-Zekât*. Trc. İbrahim Sarmış. 2 cilt. İstanbul: Kayihan Yayınları, 1986.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. 3 cilt. İstanbul: İz Yayınları, 1999.
- Kâsânî, Alâeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i' u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2003.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtûbî. *el-Câmi' li-aħkâmi'l-Ķur'ân*. 24 cilt. Nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdulcelîl. *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. 4 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz b. Ali. *Dürerü'l-ħükkâm fi şerhi Ğureri'l-aħkâm*. İstanbul: y.y., 1318.
- Müslim, Müslim b. Haccac. *el-Câmi' u's-şahîh*. 5 cilt. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'n-Nesâi*. 12 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Oğuzman, M. Kemal; Seliçi, Özer. *Eşya Hukuku*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-naħv*. Mısır: yy., 1959.
- eş-Şirazi, Ebu İshak Cemalüddin İbrahim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb*. Beyrût: y.y., 1995.
- Şirbini, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Muğni'l-muħtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: y.y., 1997.
- Şa'ban, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: İz Yayınları, 1990.

- Taftazânî, Sâdüddin Mesûd b. Taftazânî. *et-Telwîh fî hakâ'iki't-Tenkîh*. 2 cilt. İstanbul: yy., 1310.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hamîd el-Fârûkî. *Keşşâfî istılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. 2 cilt. Nşr: Ali Rahruc. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 cilt. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, 1968.
- Yahya b. Âdem el Kureşî. *Kitâbü'l-Ĥarâc*. Trc. Osman Eskicioğlu. İzmir: 1996.
- Yardımcı, Haydar. *İslam Hukukunda Rehnin Menfaatlerinden Yararlanmanın Hukukî Durumu*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *İslâm'da Zekât Müessesesi*. İstanbul: Çığır Yayınları, 1977.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 9 cilt. İstanbul: Çelik-Şura yayınları, ts.
- Yeniçeri, Celâl. *İslâm'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yayınları, 1984.
- Yeniçeri, Celâl. *İslam Açısından Tüketim Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*. İstanbul: İFAV, 1996.
- Zerkâ, Mutafa Ahmet. *el-Medĥalü'l-fıkhıyyü'l-'âmira*. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2004.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*. 4 cilt. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. b.y.: Dâru't-Turâs, ts.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Mensûr fî'l-ĥavâ'id*. y.y.: 1986.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*. 8 cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1985.